

OLIY O‘QUV YURTLARIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

¹Raxmatullayeva Mushtariy Parida qizi,– O‘zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali.

²Karakulova Umida Abduvakilovna - O‘zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali.

³Anvarova Sabrina - O‘zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o‘qov yurtlarida bo‘ljak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari yoritilgan. Kasb bir xil faoliyat bilan shug‘ullanuvchi kishilarni birlashtiradi va bu faoliyat ichida ma’lum aloqalar va axloq normalari o‘rnatilgani aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kasb, kasbiy moslashtirish, kasbiy yo‘nalganlik, o‘qituvchi.

Ushbu muammoni nazariy jihatdan o‘rganish, tahlil etish va ijtimoiy dolzarbligini asoslashda mavzu doirasidagi ahamiyatli tushunchalar, kategoriyalar mazmunini yoritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bois, ilmiy izlanishlar davomida kasbiy moslashtirishning pedagogik-psixologik aspektlarini: motiv, kasb tanlash motivlari, kasbiy yo‘nalganlik, pedagogic kasbga yo‘nalganlik, pedagogik faoliyat, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar, kompetentlik kabi tushunchalarning mohiyati aniqlashtirish orqali yoritishga harakat qildik.

Kasb tushunchasi – bu maxsus tayyorgarlikni talab etuvchi, inson doim tajribadan o‘tkazuvchi va unga yashash uchun manba bo‘lib xizmat qiluvchi mashg‘ulotdir. Kasb bir xil faoliyat bilan shug‘ullanuvchi kishilarni birlashtiradi va bu faoliyat ichida ma’lum aloqalar va axloq normalari o‘rnatiladi. E.A. Klimov tadqiqotlarida “Kasb – jamiyat uchun zarur va qadriyatli soha bo‘lib bunda insondan jismoniy va ruhiy kuch talab etadi”, deya ta’kidlaydi. V.G. Makushin esa, kasb – bu shunday faoliyatki, uning yordamida shaxs jamiyat hayotida ishtirok etadi va uning yashashi uchun moddiy vositalar asosiy manbai bo‘lib xizmat qiladi, deya ta’kidlaydi.

Mavjud ta'riflarni umumlashtirib, quyidagicha xulosa qilish mumkin: “Kasb mehnat faoliyatining asosiy shakli bo‘lib, uni bajarish uchun inson albatta ma’lum bilim, malaka va ko‘nikmalarga, maxsus qobiliyatlar va rivojlangan muhim kasbiy sifatlarga ega bo‘lishi kerak”. Mutaxassislik – kasbiy ta’lim, tayyorgarlik yo‘li bilan o‘zlashtirilgan ish jarayonidagi maxsus bilimlar, ko‘nikma va malakalar majmuasi bo‘lib, ular u yoki bu kasb doirasida ma’lum faoliyat turini bajarish uchun zaruriy hisoblanadi.

Shunday qilib, mutaxassislik – kasb ichidagi kasbiy faoliyat turi bo‘lib, u shaxsiy yutuqlarga yoki o‘ziga xos vaziyatlar orqali umumiy natijalarga erishishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Kasbiy faoliyat samaradorligining shartlaridan biri mutaxassisning kasbiy tayyorligi hisoblanadi. Mashhur rus psixologi I.K. Platonovning fikriga ko‘ra, “kasbiy tayyorgarlik – bu o‘zini kerakli kasbiy faoliyatni bajarishga qodir va tayyorgarlik ko‘rgan deb hisoblovchi va uni bajarishga intiluvchi shaxsning sub’ektiv holatidir”.

E. Seytxalilov, B. Raximov va N. Azizxodjaevalar “kasbiy tayyorgarlik – shaxsning aniq kasbiy faoliyat turi bilan shug‘ullanishiga imkon beruvchi nazariy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish jarayonidir”, deya izohlaydilar. R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov hamda A. Pardaevlar kasbiy tayyorgarlik negizida “bo‘lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi” aks etishi kerakligini ta’kidlaydilar.

Mualliflarning fikrlariga tayangan holda “kasbiy tayyorgarlik” tushunchasini quyidagicha ta’riflash mumkin bo‘ladi: Kasbiy tayyorgarlik – maxsus nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar, shuningdek, ma’naviy-axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish asosida shaxsning kasbiy faoliyatni olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasi. Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish – DTS talablari asosida shaxsda maxsus nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar, shuningdek, ma’naviyaxloqiy sifatlarni shakllantirish, bo‘lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatni

muvaffaqiyatli olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlash jarayonidir. Kasbiy moslashtirish – bo‘lajak mutaxassisning kasbiy faoliyat talablarini o‘zlashtirishi, individualashuvi demakdir.

Ma’lumki, har bir oliy ta’lim muassasasining muhim vazifalaridan biri bu birinchi kurs talabalarini o‘qitishning yangi tizimiga, yangi ijtimoiy munosabatlarga ijobiy moslashuvini, talabalik maqomini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishlarini ta’minlashdir.

Talabalarni oliy ta’lim muassasasi sharoitiga moslashtirishda quyidagi jihatlarni alohida ko‘rsatib o‘tish lozim: 1) talabalarda moslashuv jarayonining kechishi murakkaab dinamiklikka ega bo‘lib, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega qadriyatli tasavvurlarni o‘zaro uyg‘unlashuvini talab etadi; 2) talabalar uchun o‘qishning birinchi va ayrim hollarda ikkinchi yili murakkab vaziyatlar bilan birga kechadi; 3) oliy ta’lim muassasasida tahsil olish jarayonida talabalarda o‘zo‘zini anglash tuyg‘usi rivojlanadi, atrof-olam va borliqqa doir qadriyatli munosabatlar tizimining rivojlanishi davom etadi; 4) talabalarda bazaviy o‘quv ustanovkalari shakllanadi; 5) talabalik yillari tashkiliy, metodik va psixologik tavsifga ega bo‘lib, shaxsning kasbiy va shaxsiy moslashuvining eng muhim bosqichidir.

Darhaqiqat, kasbiy moslashuv murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanib, uning negizida muayyan kasb bo‘yicha muvaffaqiyatli ishlashni ta’minlovchi imkoniyatlar, shaxsning yo‘nalganligi, kasbiy bilim, ko‘nikma, malaka va kasbiy sifatlar, mehnat tajribasi ham asosiy mezonlar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi .

Bizga ma’lumki, shaxs ta’lim jarayonining faol ob’ekti va sub’ekti bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonidagi faolligi uning yo‘nalganligi bilan belgilanadi. Shaxs yo‘nalganligi muammosini tadqiq etar ekan, S.L. Rubinshteyn uni ehtiyojlar, qiziqishlar, ideallar, e’tiqodlar, faoliyat va xulqning ustuvor motivlari hamda dunyoqarashlarda ifodalaydi. Psixolog olimlar L.I. Bojovich va R.S. Nemov shaxs yo‘nalganligini motivlar tizimi va yig‘indisidir, deya talqin

etadilar. Kasbiy yoʻnalganlik esa shaxs yoʻnalganligining oʻziga xos koʻrinishi boʻlib, motivlar, ehtiyojlar taʼsirida aks etadi.

Pedagogik va kasb taʼlimiga doir adabiyotlarda “kasbiy yoʻnalganlik” tushunchasi quyidagi mazmuni anglatishiga eʼtibor qaratiladi:

1) “Kasbiy yoʻnalganlik” – shaxsning aniq bir faoliyat turiga boʻlgan qobiliyati, qiziqishlari, ehtiyoji va qatʼiy ishonchi (A.B. Seyteshev);

2) “Kasbiy yoʻnalganlik” – kasb tanlash, qiziqish, qatʼiy ishonch hamda kasb tanlash motivlari oʻrtasidagi aloqaning shaxsiy sifatlarda etakchilik qilishi (N.K.Stepankova).

Ayrim tadqiqotchilarning ishlarida esa bevosita shaxsning aniq kasbiy faoliyatga yoʻnalganligi eʼtiborga olingan holda “pedagogik kasbga yoʻnalganlik” tushunchasining mohiyatini ochib berishga nisbatan urinishlar koʻzga tashlanadi. Jumladan:

1) “Pedagogik kasbga yoʻnalganlik” – shaxsning “pedagogik kasbga qiziqishi va faoliyatning ushbu turi bilan shugʻullanishga boʻlgan ishtiyoqi” (N.V. Kuzmina);

2) “Pedagogik kasbga yoʻnalganlik” – bolalarga boʻlgan munosabat, pedagogik mehnatga ishtiyoq, pedagogik kuzatuvchanlik qobiliyati. Terminologik tahlillardan koʻrinib turibdiki, “pedagogik kasbga yoʻnalganlik” tushunchasi asosan kasb tanlash motivlarning faol taʼsirida shaxsning kasbiy shakllanishiga taʼsir koʻrsatishini oʻzida aks ettiradi.

Motiv tushunchasi psixologik adabiyotlarda (lot. movere - harakatga keltirmoq) – maʼlum ehtiyojlarni qondirish bilan bogʻliq faoliyatga undovchi sabab sifatida izohlanadi. Kasb tanlash murakkab va motivatsion jarayon hisoblanib, shaxsning toʻgʻri kasb tanlashi insonning hayotdan qoniqishi, ijtimoiy mavqeini aniq belgilab olishiga sabab boʻladi.

Tadqiqotchi olim E.S.Chugunova ish joyini va kasbni tanlash motivlari klassifikatsiyasini ishlab chiqib, istalgan kasbiy faoliyatning sabablarini oʻzida aks

ettiruvchi kasb tanlash motivlarini quyidagicha belgilaydi: - dominant (kasbga qiziqishning ustun turishi);

- vaziyat bilan bog'liq (har doim insonni qiziqtirib kelgan shartsharoitlarni ro'yobga chiqarish); - komformist; - boshqa kasbiy motivatsiyalar (o'ziga yaqin ijtimoiy olamning ya'ni yaqinlari, do'st va tanishlarining maslahatlari bilan).

A.K. Baymetov esa, aynan pedagogik faoliyatga intilish motivlarini o'rganib, ulardan asosiylarini birlashtiradi: a) muqarrarlik motivi (burchli); b) o'qitilayotgan predmetlarning qiziqarliligi va e'tiborni tortish; v) bolalar bilan muloqotga kirishish.

O'rganilgan manbalarga ko'ra, motivatsiya tiplari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik yo'nalishi va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Bu borada N.V. Kuzmina shaxsning pedagogik kasbga yo'nalganlik motivlari uch xil holatda bo'lishini ta'kidlaydi: 1) haqiqiy pedagogik; 2) rasman pedagogik; 3) yolg'on pedagogik yo'nalganlik.

Pedagogik faoliyatni tashkil etishda birinchi holat, ya'ni haqiqiy pedagogik yo'nalganlik pozitiv xarakter kasb etib, pedagogik faoliyatda akmeologik darajaning qo'lga kiritilishiga yordam beradi. Pedagogik faoliyatni tashkil etishda faqatgina birinchi holatdagi pedagogik tayyorgarlik yuqori natijalarning qo'lga kiritilishiga yordam beradi. Haqiqiy pedagogik yo'nalganlikning asosiy motivi pedagogik faoliyatga qiziqish hisoblanadi. Bizning pedagogik kuzatishimiz jarayonida va bo'lajak o'qituvchilarning "Nima uchun o'qituvchilik kasbini tanlaganliklari" ning asosiy sabablarini o'rganganimizda, respondent-talabalarning 33% i o'qituvchilik kasbini o'z hohishiga ko'ra, 31,2% i muayyan fanga bo'lgan qiziqish va ota-onalarining tavsiyalariga ko'ra, 35,4% i esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarida tahsilni davom ettirish maqsadida ushbu ta'lim muassasasini tanlaganliklari ma'lum bo'ldi. Ammo o'qituvchilik kasbining boshqa kasb egalariga nisbatan moddiy ta'minlanganlik holatlarining yuqoriligi ota-onalar ichida shakllangan stereotiplarning yoshlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaganligidan dalolat beradi.

O‘ylaymizki, bu o‘rinda kasb tanlash motivlari, kasbiy yo‘nalganlik va hayotiy maqsadlarning boshqa-boshqa yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi o‘z o‘rnida kasbiy moslashish darajasining past bo‘lishiga yoki uzoq muddatga uzayishiga ta’sir etadi.

Kasbiy faoliyatga yo‘naltirishda kasb tanlash motivlarining yaqqolroq namoyon bo‘lishi kuzatilsa-da, faqat ularning o‘zigina kasbiy tayyorgarlikning shakllanishida etakchi rol o‘ynay olmasligini e’tiborga olish lozim bo‘ladi. Chunki, shaxsning mavjud jismoniy, ruhiy va ma’naviy imkoniyatlari tanlangan kasbiy faoliyatning shaxsga nisbatan qo‘yadigan talablari darajasi bilan mutanosib bo‘lishi talabalarning kasbiy faoliyat muhitiga normal moslashishiga va refleksiyaning shakllanishiga yordam beradi. Kasbiy imkoniyatlar – ma’lum faoliyatning shaxs irodasi bilan bog‘liq ob’ektiv shart-sharoitlarini o‘zida aks ettiradi.

Odatda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga moslashtirishda ularning ob’ektiv imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashish, tanlangan kasb va faoliyat talablariga shaxs imkoniyatlarining identifikatsiyalashuvi maqsadga muvofiq sanaladi. Masalan, o‘qituvchilik kasbini tanlashda nafaqat bu kasbni sevish, bolalar bilan muloqotga kirishish istagi, balki, kasbiy faoliyatning shaxsga nisbatan qo‘yadigan jismoniy, psixologik va ijtimoiy talablar uning imkoniyatlari doirasida bo‘lishi kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishda masalaning mazkur jihatlarini nazariy asoslash va bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish kerak.

ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayeva M., Rashidova G., Karakulova U. XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.

2. Rahmatullayeva M. XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 4.
3. Abdulla S., Abduvakilovna K. U. Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi.(2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – Т. 1. – №. 2. – С. 586-589.
4. Rahmatullayeva M., Umida K., Gulnoza R. BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.
5. Рахматуллаева П. М., Маҳкамова М. А. ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – №. Special Issue 1. – С. 160-163.
6. Rahmatullayeva M. О ‘QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 4.
7. Abduvakilovna K. U. et al. O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA’SIRI //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 2. – С. 91-94.
8. Abduvakilovna K. U. et al. O‘SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 2. – С. 87-90.
9. Abduvakilovna K. U. et al. OLIY O‘QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 2. – С. 95-98.

10. Abduvakilovna K. U. O‘SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA DEVIANT XULQ-ATVOR MUAMMOSI //O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 14. – C. 763-767.
11. Gulomovna R. G. TALABALARDA PEDAGOGIK MUHITNI SHAKLLANTIRISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 506-509.
12. Rashidova G. G. Socio Cultural Approach as a Modern Direction of Teacher Training //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2021. – T. 8. – №. 8. – C. 169-172.
13. Rashidova G. “COMPENTLIK” AND “COMPACTNESS” OF TINCALARING OF TALHS AND JEWELRY //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2021. – T. 2021. – №. 4. – C. 99-112.
14. INTER F. L. I. N. An International Multidisciplinary Research Journal //An International Multidisciplinary Research Journal. – 2017. – T. 41. – №. 43.
15. Gulomovna R. G. Modern requirements for the socio-cultural competence of a teacher of history //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1834-1838.
16. Rahmatullayeva, M., & Toshbekov, H. (2023). PSIXOLOGNI PSIXOMETRIK JIHATIDAN TAYYORLASH TALABLARI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(2). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8411>